

liberální ideje v podobě welfarismu a keynesianismu, zatímco nadšení pro volný trh se považovalo pouze za „liberalismus devatenáctého století“. Názory moderních liberálů se v mnoha západních zemích vyšvihly až do postavení dominantních ideologií a podporovaly je socialisté, konzervativci i liberálové. Ale v poslední čtvrtině 20. století došlo k značnému oživení zájmu o klasický liberalismus, jemuž se někdy říká neo-liberalismus. První zájem projevil relativně malé skupiny intelektuálů, k nimž patřil i Friedrich Hayek, jehož kniha *Cesta do otroctví* vyšla v roce 1944, nebo americký ekonom Milton Friedman, autor knih *Kapitalismus a svoboda* (1962) a *Svoboda volby* (1980). Jejich ideje převzaly politické strany Nové pravice, zejména Konzervativní strana ve Velké Británii pod vedením Margarety Thatcherové a Republikánská strana v USA za prezidentství Reagana.

Obroda klasického liberalismu byla reakcí na počátek světové ekonomické recese v 70. letech. Keynesiánská a welfaristická politika se podepsaly na „dlouhé konjunktře“ v 50. a 60. letech a na zvýšení životní úrovně. Když ekonomický růst ztratil dech, začaly pochyby o ekonomických a politických dogmatech a přinejmenším ve Velké Británii a ve Spojených státech byly nakonec převálcovány obnovenou vírou ve volný trh a v hodnoty osobní odpovědnosti. Příští kapitola se bude podrobněji zabývat idejemi Nové pravice a politikou Thatcherové a Reagana. Oživení zájmu o klasický liberalismus nicméně vytvořilo příznak rozpolcené ideologie, k jejímž dědicům patří jak sociální demokraté, tak pravicoví konzervativci. Přesné dědictví liberalismu tak zůstává předmětem vášnivých politických svárů.

KONZERVATISMUS

/1/ ÚVOD

V běžné řeči má slovo „konzervativní“ celou řadu významů. Může označovat umírněné nebo opatrné chování, konvenční a konformistický životní styl, odmítání změn nebo strach ze změn. Slovo „konzervativismus“ bylo poprvé použito k pojmenování samostatné politické ideologie v první polovině 18. století. Jeho ideje se objevily jako reakce na zrychlující se tempo politických a ekonomických změn, které v mnoha ohledech zahájila Francouzská revoluce v roce 1789. Jeden z prvních a v mnoha směrech klasický výklad konzervativních principů obsahuje kniha Edmunda Burkeho *Úvahy o revoluci ve Francii* (1790), v níž projevil hlubokou lítost nad revoluční výzvou hosenou ancien régime rok předtím. V 19. století se západní země měnily pod tlakem industrializace, což se projevilo růstem liberalismu, socialismu a nacionalismu. Zatímco tyto ideologie kázaly reformy a občas podporovaly i revoluce, konzervatismus bránil tradiční společenské zřízení.

Tyto počátky měly na charakter konzervativní ideologie hluboký dopad. Do určité míry je například pravda, když se tvrdí, že konzervativci přesně vědí, pro co a proti čemu jsou. V tomto smyslu byl konzervatismus pojímán jako negativní filozofie, protože hlásal odpor nebo alespoň opatrný přístup ke změnám. Jestliže však konzervatismus není nic jiného než impulzivní obrana statu quo, bude to spíše politický postoj než ideologie. Mnoho lidí či skupin bylo skutečně považováno za „konzervativní“ v tom smyslu, že se stavěli na odpor změnám a přitom se o nich zcela jistě dalo říci, že se nehlásí ke konzervativnímu politickému přesvědčení. Například stalinisté v Sovětském svazu, kteří se postavili proti Gorbačovovu programu politických a ekonomických reforem, nebo britská Labouristická strana, která vedla kampaně za zachování sociálního státu, jsou ve svých přístupech „konzervativní“, i když zcela jistě nejsou

konzervativní z hlediska svých politických zásad. Touha odporovat změnám je možná nekonečným tématem uvnitř konzervatismu, ovšem to, co odlišuje konzervativce od nositelů jiných politických názorů, jsou odlišné argumenty a hodnoty, které používají ke zdůvodnění svých cílů.

Když konzervatismus nazveme ideologií, současně tím riskujeme, že podráždíme samotné konzervativce. Oni sami raději používají pro své přesvědčení výraz „způsob myšlení“ nebo „životní postoj“, aby se odlišili od různých ideologií a různých „-ismů“. Lord Hugh Cecil například nazýval konzervatismus „přirozeným rozpořádáním lidské duše“.¹ Konzervativci obvykle nedůvěřují abstraktním idejím a doktrinárním učnám. Jejich protivníci se na tuto vlastnost konzervatismu nejednou zaměřili a občas ji líčili jako neprincipiální obranu zájmů vládnoucí třídy či elity. Jak konzervativci, tak jejich kritici však přitom opomíjejí váhu a škálu teorií, které podírají konzervativní „zdravý rozum“. I když konzervativci raději opírají své názory o zkušenosti a realitu než o abstraktní principy, samotná tato preference přesto spočívá na konkrétním učení, v tomto případě na teorii o omezené rozumové schopnosti lidí. Konzervatismus není ani prostoduchým pragmatismem, ani holým oportunismem. Vychází z určitého souboru politických názorů na lidi, na společnost a na význam specifického souboru politických hodnot. Tak jako liberalismus a socialismus, i konzervatismus jako takový je možno oprávněně nazvat ideologií.

Konzervativní učení procházelo velkými změnami, tak jak se přizpůsobovalo tradicím a národní kulturám. Britský konzervatismus například hodně čerpá z idejí Burkeho, který hájil nikoli slepý odpor ke změnám, ale obezřetnou ochotu „měnit v zájmu zachování“. V 19. století bránili britští konzervativci politické a společenské zřízení, které už prošlo hlubokými změnami, zejména svržením absolutistické monarchie během Anglické revoluce v 17. století. Pragmatické principy ovlivnily i konzervativní strany v dalších zemích Commonwealthu. Kanadská konzervativní strana přijala název Progresivní konzervativní strana právě proto, aby se distancovala od zpátečnických idejí.

V zemích kontinentální Evropy, kde přežívaly autokratické monarchie někdy i hluboko do 19. století, se vyvinula úplně jiná a autoritativnější podoba konzervatismu, který hájil monarchii a rigidní autokratické hodnoty proti zvedající se reformní vlně. Až po založení křesťanskodemokratických stran po 2. světové válce se kontinentální konzervativci ze-

¹ Cecil, H.: *Conservatism*. London and New York: Home University Library 1912, s. 8.

jména v Německu a v Itálii úplně smířili s politickou demokracií a se sociálními reformami. Spojené státy byly na druhé straně ovlivněny konzervativními idejemi jen málo. Tato situace byla výsledkem vítězné koloniální války proti britské koruně. V americkém systému vlády a v její politické kultuře se promítaly hluboce zakořeněné liberální a pokrokové hodnoty a jak republikánští, tak demokratičtí politici nesnášeli, když se jim říkalo „konzervativní“. Až v 60. letech našeho století začaly některé frakce v obou stranách otevřeně vyjadřovat konzervativní názory, mezi nimi zejména demokraté z jihu USA a jedno křídlo Republikánské strany, které v 60. letech vedl senátor Barry Goldwater a které v 70. a 80. letech podporovalo RONALDA REAGANA nejdříve v kandidatuře na kalifornského guvernéra a poté na prezidenta USA, kterým byl v letech 1981–1989.

Jelikož konzervativní ideologie vznikla jako negativní reakce na Francouzskou revoluci a proti modernizaci na Západě, ještě těžší je identifikovat mimoevropský a severoamerický politický konzervatismus. I v Africe, v Asii a v Latinské Americe vznikla politická hnutí, která odmítají změny a usilují o zachování tradičního způsobu života, i když jen zřídka používají specificky konzervativní argumenty a měřítka. Výjimku snad tvoří Liberálnědemokratická strana, která vládla na japonské politické scéně od roku 1955. Liberálnědemokratická strana má úzké kontakty na podnikatelské kruhy a principiálně podporuje ekonomiku založenou na soukromém podnikání. Současně se snažila o zachování tradičních japonských hodnot a zvyků, a proto podporovala specificky konzervativní principy, jako je loajalita, povinnost a hierarchie. V dalších zemích projevil konzervatismus zjevně autoritativní charakter. PERON v Argentině a CHOMEJNÍ v Íránu zřídili například režimy spočívající na silné centrální autoritě, která mobilizuje masovou lidovou podporu i pomocí nacionalismu, ekonomického rozvoje a obhajoby tradičních hodnot. I když je konzervatismus ze všech politických ideologií myšlenkově nejjednodušší, snad právě proto je současně pozoruhodně odolný. Konzervatismus kvetl, protože se nikdy nechtěl dát svázat pevným ideovým systémem. Konzervativci zaznamenali významné politické úspěchy zejména v 70. letech, kdy politická pravice znovu získala moc v celé řadě zemí, mezi nimi v Německu, v Kanadě, v Dánsku a ve Velké Británii. První housle přitom hrály zejména vláda THATCHEROVÉ ve Velké Británii a REAGANOVA administrativa v USA. Obě vlády ovšem prováděly neobvykle radikální konzervatismus, jemuž se říká Nová pravice. Ideje Nové pravice se opíraly hlavně o ekonomiku volného trhu a přitom obnažily hluboké rozpory uvnitř konzervatismu. Někteří komentátoři do-

konce pochybují, zda „reaganismus“ a „thatcherismus“ vůbec ještě patří do konzervativní ideologie. Milton Friedman například charakterizoval Margaret Thatcherovou spíše jako „liberála devatenáctého století“ než jako „toryovku“.

Nová pravice sice zaútočila na tradiční konzervativní názory na hospodářskou politiku, a přesto zůstává součástí konzervatismu. Především proto, že nezavrhl tradiční konzervativní sociální principy, jako je víra v řád, autoritu a disciplínu, ale v určitých ohledech je ještě upevnila. Nadšení Nové pravice pro volný trh navíc odhalilo, nakolik byl konzervatismus ovlivněn liberalismem. Tak jako jiné ideologie, i konzervatismus obsahuje celou škálu tradic. V 19. století byl těsně spojen s autoritativní obranou monarchie a aristokracie a tato tradice se zachovala v podobě autoritářsko-populistických hnutí v zemích třetího světa. Ve 20. století se západní konzervativci rozdělili na paternalistické zastánce státních zásahů a na libertariánské křídlo věrných stoupenců volného trhu. Význam Nové pravice spočívá v tom, že se snažila oživit volební úspěchy konzervatismu změnou poměru sil těchto tradic ve prospěch libertarianismu.

/2/

TOUHA KONZERVOVAT

I když je podle Burkeho „touha konzervovat“ leitmotivem konzervativní ideologie, ne všichni konzervativci to považují za cíl, jehož je možné dosáhnout prostým odporem ke změnám. Autoritativní konzervatismus byl nejednou zpátečnický a buď se zásadně odmítal smířit se změnami, nebo se navíc ještě pokoušel „obrátit běh hodinových ručiček“ směrem k minulým a lepším časům. Druhý extrém, tj. touha obnovit minulost v praxi, může občas dávat konzervatismu i revoluční charakter. Íránská revoluce v roce 1979, která svrhla šáha a vyhlásila islámskou republiku pod vedením ájatolláha Chomejního, byla v jistém smyslu konzervativní revolucí. Chomejního cílem bylo obnovení dlouho opomíjené „šarí'y“ neboli islámského práva a zvyků.

Konzervativci si tradičně osvojili pragmatičtější postoj ke změnám. I když je jen zřídka vítají, přesto je akceptují, pokud dojdou k závěru, že jsou buď nevyhnutelné, nebo opatrné. Toto stanovisko se často připisuje Burkemu, který byl na jedné straně velice kritický k Francouzské

revoluci a na druhé straně tvrdil, že tvrdohlavý odpor francouzské monarchie přispěl k revolučnímu převratu. Pokud jde o britskou monarchii, zde Burke poukazoval na to, že si monarchie zajistila další trvání poté, co se smířila s ústavním omezením svých pravomocí. Někteří moderní konzervativci jsou obviňováni, že zavrhlí obezřetný Burkeho přístup ke změnám a že jsou jak doktrinární, tak radikální, což se týkalo zejména Nové pravice, které se někdy říká Radikální pravice. Ve Velké Británii usilovala konzervativní vláda Margarety Thatcherové o „svinutí hranic státu“ a o likvidaci sociálnědemokratického konsenzu mezi hlavními politickými stranami. Reaganova administrativa v USA také zaútočila na tzv. „velkou vládu“ a snažila se překonat „provládní“ postoje veřejnosti, které ovládaly americkou politickou scénu od roku 1932. „Touha konzervovat“ sice není náboženským dogmatem, ale přesto je základním kamenem konzervativního přesvědčení, který je dále podložen specifickým souborem politických hodnot a teorií.

/a/

TRADICE

Konzervativci používali proti změnám celou řadu argumentů. Hlavním a neustále se opakujícím tématem konzervatismu je obhajoba tradic a touha uchovat zavedené zvyky a instituce. Liberálové naopak tvrdí, že by se sociální instituce neměly hodnotit podle toho, jak dlouho existují, nýbrž podle toho, jak dalece uspokojují potřeby a zájmy občanů. Ne-projdou-li instituce touto zkouškou, měly by se reformovat a třeba i zrušit. Liberálové v mnoha zemích dospěli například k závěru, že dědičná monarchie je v současném světě zbytečnou institucí a měla by se zrušit. Konzervativci s tím ovšem ostře nesouhlasí a z mnoha důvodů se domnívají, že zvyky a instituce je třeba zachovávat právě proto, že se jim podařilo přestát všechny historické zkoušky.

U některých konzervativců se v tomto způsobu myšlení promítá jejich náboženská víra. Jestliže je svět pojímán jako dílo Boha stvořitele, jsou tradiční zvyky a obyčejy pojímány jako „Bohem dané“. Podle Burke byla například společnost formována „zákonem našich Stvořitelů“ neboli tím, čemu říkal „přirozený zákon“. Pokud by lidé začali svět měnit, stavěli by se tím proti Boží vůli, a výsledkem by bylo spíše zhoršení než zlepšení jejich podmínek. Od 18. století však byla stále více a více neudržitelná obhajoba tvrzení, že tradice odráží Boží vůli. Burkovi se snadno věřilo, že monarchie je Božím dílem, protože byla dlouho etab-

lovaná téměř na celém světě. Když se však tempo historických změn
 zrýchlovalo, staré tradice byly nahrazovány novými a na nové tradice (na-
 příklad svobodné volby a všeobecné volební právo) se začalo pohlížet
 jako na dílo člověka, a ne jako na Boží výtvar. Moderní fundamentalisté
 ovšem udržují při životě religiózní odpor ke změnám a tvrdí, že Boží
 vůle byla lidstvu odhalena v doslovné pravdě náboženských textů. Ame-
 rickou Novou pravici například silně ovlivnilo křesťanské hnutí „Zno-
 vzrození“. Ve svých kampaních proti umělému přerušování těhotenství
 a za znovuzavedení modliteb do amerických škol koneckonců vychází
 z vlastního výkladu Bible. Podobně i islámští fundamentalisté v severní
 Africe a na Středním východě zakládají svou víru v zákony *šari'a*, podle
 nichž mohou být ženy za nevěru ukamenovány, na slově Alláha obsa-
 ženém v Koránu.

Většina konzervativců nicméně podporuje tradice, a přitom netvrdí,
 že mají božský původ. Burke například charakterizoval společnost jako
 sločenství „živých, mrtvých a ještě nenarozených“. Podle G. K. Ches-
 tona je tradice „democracií zemřelých“, v níž ti, „kdo náhodou pro-
 cházejí kolem“, musejí respektovat „hlas“ svých předků. V tomto smyslu
 tedy v tradici promítá moudrost nahromaděná v minulosti. Minulé in-
 stituce a postupy byly „prověřeny časem“, a měly by se proto zachová-
 vati ku prospěchu žijících a příštích generací. Toto pojetí tradice odráží
 téměř darwinovský názor, že instituce a tradice přežily proto, že byly
 funkční a že byly shledány cennými. Prošly procesem „přirozeného vý-
 běru“ a prokázaly svou způsobilost přežít. Britští konzervativci napří-
 klad tvrdí, že by se monarchie měla zachovat, protože ztělesňuje histo-
 rickou moudrost a zkušenosti. Podle nich je Koruna pro Velkou Británii
 institucí, k níž se upíná věrnost, loajalita a úcta národa a která je „nad“
 státnickou politikou – prostě to funguje.

Konzervativci ctí tradice i proto, že jedincům poskytují pocit souná-
 ležitosti a stability. Právě zavedené zvyky a obyčejy mohou jedinci uzná-
 vati, protože jsou jim známy a uklidňují je. Tradice tak dává lidem iden-
 titu a pocit „kořenů“. Například institut monarchie pojí lidi s minulostí
 a dává jim pocit, kým vlastně jsou. Změna je na druhé straně výletem
 do neznáma, vytváří nejistotu a neurčitost, a ohrožuje tak naše štěstí.
 Tradice je tedy mnohem více než pouze politickým institutem, který pře-
 stál zkoušku času. Zahrnuje zvyky a sociální postupy, které jsou známé
 a které vytvářejí pocit bezpečnosti a spolupatřičnosti, počínaje tím, že
 od soudců vyžaduje nošení tradičního oblečení a paruk, až po kam-
 paně za zachování, dejme tomu, tradiční barvy poštovních schránek nebo
 telefonních budek.

/b/ LIDSKÁ NEDOKONALOST

Konzervatismus je v mnoha směrech „filozofií lidské nedokonalosti“. Ostatní ideologie předpokládají, že lidé jsou od přírody dobří, nebo že se mohou stát dobrými, jestliže se zlepší jejich sociální podmínky. Ve své nejextrémnější podobě jsou takové názory utopické, protože před-
 povídají dokonalost lidstva v ideální společnosti. Konzervativci tyto ideje zamítají přinejmenším jako idealistické sny a místo toho opírají své teorie o názor, že lidé jsou nedokonalí a nezdokonalitelní.

Lidská nedokonalost se chápe několika způsoby. Za prvé, lidé se chá-
 pou jako psychologicky omezená a závislá stvoření. Podle konzervativců se lidé bojí izolace a nestability. Psychologicky jsou přitahováni k tomu, co je bezpečné a známé, a nadevše hledají bezpečí ve vědomí „svého místa“. Tento obrázek lidské přirozenosti se dosti liší od představy so-
 běstačného podnikavého „maximalizátora prospěšnosti“, kterou předlo-
 žili raní liberálové. Názor, že lidé touží po bezpečí a sounáležitosti, do-
 vedl konzervativce ke zdůrazňování významu společenského řádu a k podezřívavému přístupu ke svobodě. Řád zajišťuje stabilitu a před-
 vidatelnost v životě člověka, tj. poskytuje jistoty v nejistém světě. Svo-
 boda naopak předkládá jedincům možnost volby a je s to vytvářet změny a nejistotu. Konzervativci se shodují s Thomasem Hobbesem v tom, že jsou připraveni obětovat svobodu v zájmu sociálního řádu.

Zatímco jiné politické ideologie nalezly původ nemorálního či trest-
 ného chování ve společnosti, podle konzervativců má své kořeny v kaž-
 dem jedinci. Lidé jsou považováni za morálně nedokonalé bytosti. Konz-
 ervativci mají pesimistický až hobbesovský názor na lidskou přiroze-
 nost. Lidstvo chápou nejen jako přirozeně sobecké a chamtivé, ale i jako
 nepolepšitelné. Podle některých konzervativců to lze vysvětlit nábožen-
 skou doktrínou o „prvotním hříchu“. Zločin není produktem společen-
 ských podmínek, jako je například bída nebo nerovnost, ale spíše dů-
 sledkem přirozených instinktů a choutek. Lidi lze přesvědčit, aby se cho-
 vali civilizovaně jen tak, že se jim zabrání projevit jejich násilnické
 a protispolečenské instinkty. Jediným účinným odstrašujícím prostřed-
 kem je zákon podpořený vědomím, že bude přísně uplatňován a vynu-
 cován. Porušování zákonů lze předejít jen strachem z trestu, což některé
 konzervativce vede k obhajobě dlouhých nepodmíněných trestů, těles-
 ných trestů nebo absolutního trestu. Podle konzervativců právo nemá za
 úlohu podporovat svobodu, ale zachovávat řád a pořádek. V myslech

konzervativců jsou pojmy „právo“ a „pořádek“ tak úzce propojeny, že jim téměř splývají.

Za omezené považují i rozumové schopnosti lidstva. Pode konzervativců je svět prostě příliš složitý, než aby jej lidský rozum mohl pochopit. Jak napsal Michael Oakshott, „v politice se lidé plaví po bezbřehém a bezedném moři“. To vysvětluje, proč jsou konzervativci tak podezřívaví k abstraktním idejím a „myšlenkovým systémům“, které si činí nárok na to, že pochopily to, co je podle konzervativců nepochopitelné. Konzervativci proto raději opírají své ideje o zkušenost a realitu, osvojují si opatrný, umírněný a především pragmatický postoj ke světu a vyhýbají se, pokud je to možné, doktrinárním či dogmatickým učením. Racionalistické ideologie, jako je liberalismus a socialismus, obhajují reformy či revoluce ve víře, že lidé jsou s to pochopit svět, a jsou tedy s to poznat, jak je možné ho zlepšit. Konzervativci jsou toho názoru, že takový racionalismus je jednak arogantní a jednak zavádějící. Vznešené politické principy typu „práva člověka“, „rovnost“ nebo „sociální spravedlnost“ se najednou stávají velice nebezpečnými, když se chápou jako program reforem nebo přetvoření světa. To je právě podle konzervativců důvod, proč reformy a revoluce často vedou k většímu a nikoli k menšímu strádání. Nejednou poukazovali na to, že například Ruská a Francouzská revoluce vyústily do nových forem teroru a útlaku, které byly na hony vzdálené od utopických snů, jež inspirovaly samotné revolucionáře. Nedělat nic je pro konzervativce lepší než dělat něco, protože konzervativce bude chtít vždy jistotu, řečeno slovy Michaela Oakshotta, že „léčení nebude horší než nemoc“.

/c/

ORGANICKÁ SPOLEČNOST

Konzervativní pohled na společnost se velice liší od liberálního. Podle liberálů vzniká společnost z jednání jedinců, z nichž každý sleduje vlastní zájmy. Společenské skupiny a spolky jsou „smluvní“ v tom, že se uzavírají dobrovolně. Libertariánští konzervativci, které přitahovaly liberální ideje volného trhu, s tímto názorem do jisté míry sympatizují. Margaret Thatcherová například říkala, že „nic takového jako společnost neexistuje, existují jen jedinci a jejich rodiny, z nichž se skládá“. Tradiční konzervativci se naopak domnívají, že to je „atomistický“ popis společnosti založený na předpokladu, že jedinci mohou nebo chtějí být soběstační. Jak bylo vysvětleno výše, podle konzervativců jsou lidé závislé

bytosti hledající bezpečí. Nežijí a ani nemohou žít mimo společnost a zoufale potřebují někam patřit, mít ve společnosti „kořeny“. Jedince nelze od společnosti oddělit, protože je součástí sociálních skupin, které jej vychovaly: rodina, přátelé, stavovská skupina, pracovní kolektiv, místní komunita a národ. Tyto skupiny dávají životu jedince jistotu a smysl. Tradiční konzervativci proto odmítají chápat svobodu ve smyslu „negativní svobody“, tj. že se jedinec nechá na pokoji. Svoboda je podle nich spíše dobrovolné přijetí společenských povinností a vazeb jedinci, kteří si uvědomují jejich hodnotu. Ke svobodě patří i „plnění povinností“. Když například rodiče poučují své děti o tom, jak se mají chovat, nomezují tím jejich svobodu, nýbrž jim poskytují návod, který je ku prospěchu dětí. Jednat jako poslušný syn nebo dcera a řídit se přáním rodičů znamená jednat svobodně, tj. uvědomit si vlastní povinnosti. Konzervativci se domnívají, že by společnost, kde jedinci znají jen svá práva a neberou na vědomí své povinnosti, byla atomistická a bez základů. Právě povinnosti drží společnost pohromadě.

Na sociální skupiny se pohlíží tak, že se vytvářejí „přirozeně“ a ne prostřednictvím nějaké vědomé či dobrovolné smlouvy. Společnost vzniká z nouze. Základní a nejdůležitější sociální instituce – rodina – vzniká z prosté potřeby rodit a vychovávat děti. O dětech v rodině nelze v žádném případě říci, že se staly členy rodiny tím, že uzavřely „smlouvu“. V rodině prostě vyrůstají a rodina je živá a vede. Společnost je důležitější než jedinec, protože pomáhá formovat jeho charakter a osobnost. Konzervativci vidí společnost jako živoucí věc, jako organismus, jehož části se doplňují a spolupracují stejně jako mozek, srdce, plíce a játra v lidském organismu. Každá část této organické společnosti, rodina, církev, škola, vláda, hraje svou roli při udržování celku a všechny se starají o „zdraví“ společnosti. Společnost není, jak se domnívají liberálové, „strojem“, který sestrojili racionální jedinci a který lze opravovat a strkat do něj prsty. Jednou je společnost organická, tak její strukturu a instituce vytvarovaly přirozené síly, a proto jedinci, kteří ve společnosti žijí, musejí chránit, zachovávat a respektovat její stavbu.

Rodina je jak základní institucionální jednotkou společnosti, tak v mnoha směrech i vzorem pro všechny ostatní společenské instituce. Rodina se musí chránit, a bude-li to nevyhnutelné, i upevňovat. Rodinu nevymodeloval žádný sociolog ani politolog, je produktem „přirozených“ společenských instinktů, jako je láska, starostlivost a odpovědnost. Rodina poskytuje svým členům a zejména dětem bezpečí a jistotu a učí jedince, jakou hodnotu má povinnost a potřeba respektovat druhé lidi. Konzervativci proto považují zdravý rodinný život za podstatný

prvek stability společnosti. „Obrana rodiny“ je skutečně specifickým tématem moderních konzervativců, stejně tak jako je jejich leitmotivem potřeba vrátit se k „rodinným hodnotám“ ve světle toho, co považují za hrozbu materialismu a extrémní tolerance.

Konzervatismus se od jiných politických ideologií odlišuje i svým zdůrazňováním sociální hodnoty náboženství. Náboženství je možné chápat nejen jako duchovní jev, ale i jako důležitý „sociální tmel“ společnosti. Konzervativci si myslí, že všechny společnosti musí držet pohromadě nějaký soubor sdílených hodnot a přesvědčení a že právě náboženská víra poskytuje společnosti takovou morální konstrukci. Tak se mezi konzervatismem a církví vytvořil těsný vztah. Anglikánské církvi se už tradičně říká „modlíci se Konzervativní strana“, i když principy volného trhu, které prosazovala vláda Thatcherové, vnesly do jejich vztahů určité napětí. Křesťanskodemokratické strany v kontinentální Evropě otevřeně hlásají přednost křesťanské víry a italská Křesťanskodemokratická strana se těší zvláště dobrým vztahům s Vatikánem.

Konzervativci nechtějí nechat mravní otázky na jedinci, jak navrhovali například liberálové, mezi nimi John Stuart Mill. Stane-li se morálka záležitostí osobní volby, zpochybní se morální stavba společnosti a s ní i koheze, na niž spočívá společenský řád. Morálka je tedy sociální otázkou a nejenom záležitostí osobní preference. Společnost má tudíž právo chránit se tím, že bude podporovat určitý soubor sdílených hodnot a názorů. Toho lze dosáhnout, když se bude podporovat úcta k náboženství a k církvi a v případě nutnosti lze za tímto účelem použít i sílu zákona. Podle konzervativců by právo nemělo jen udržovat veřejný pořádek, ale i bránit a podporovat morální zásady. Liberálové se například staví proti takovým zákonům, jako je zákaz rouhání nebo uvalení cenzury, a přesně tyto zákony obvykle konzervativci podporují. To, na co se lidé dívají v televizi nebo co čtou v knihách a v tisku, by mělo podle konzervativců podléhat zákonům, protože společnost je třeba chránit před nemorálnostmi.

Dalším příkladem sociální instituce, k níž konzervativci chovají zvláštní úctu, je národ. Národy, podobně jako rodiny, vznikají přirozenou cestou, v tomto případě z přirozené spřízněnosti, která se vyvine mezi lidmi, kteří sdílejí stejný jazyk, historii, kulturu a tradice. Konzervativci tvrdí, že lidé hledající bezpečí a jistoty i pocit sounáležitosti jsou přitahováni k lidem, kteří se jim podobají. Patriotismus neboli láska k vlasti je tedy přirozeným i prospěšným instinktem. Stejně tak je však možné považovat za přirozenou i podezřívavost a předpojatost vůči cizincům, protože na osoby s cizí kulturou lze pohlížet jako na ohrožení

sociální soudržnosti. Burke byl mezi prvními, kdo tvrdili, že tyto iracionální nálady a předsudky jsou přirozené a také konstruktivní, pokud pomáhají „držet společnost pohromadě“. Kampaně konzervativců proti přistěhovalcům byly vyvolány právě takovými názory, jak o tom svědčí případ Enocha Powella, který koncem 60. let varoval, že pokračující imigrace černochů ze zemí Commonwealthu do Velké Británie vyvolá mezi bělošskou komunitou hostitelské země rostoucí nepřátelství a pravděpodobně i rasové násilí. Zatímco liberálové vítají ideu sociální plurality, konzervativci mají pochybnosti o samotné ideji mnohokulturní či mnohorasové společnosti. Je zcela jasné, že konzervativci nesdílejí internacionalistické přesvědčení liberálů a socialistů. Lidstvo nepovažují za univerzální, tj. nevěří, že každý člověk má něco ze společné lidské identity, a spíše vidí lidstvo jako sbírku národů, z nichž každý usiluje o zachování svých specifík a unikátních vlastností a chová přirozenou nedůvěru k úmyslům a chování jiných národů. Některé kruhy v britské Konzervativní straně proto odmítají podpořit kroky vedoucí k politickému a hospodářskému spojení s Evropskou unií ze strachu, že to podryje britskou suverenitu.

/d/ AUTORITA

Dalším specifickým tématem konzervatismu je jeho zdůrazňování významu autority. Konzervativci neakceptují liberální názor, že autorita vyplývá ze smlouvy mezi svobodnými jedinci. Podle liberální teorie ustanovují autoritu jedinci k svému vlastnímu prospěchu. Teorie společenské smlouvy říká, že se občané dohodnou na tom, že se jim bude vládnout. Konzervativci se naopak domnívají, že autorita vzniká přirozeně, podobně jako společnost. Rodiče mají rodičovskou autoritu nad dětmi a řídí prakticky všechny stránky jejich života, aniž by s nimi uzavřeli jakoukoli dohodu. Autorita tedy vzniká z přirozené nutnosti, v tomto případě z potřeby pečovat o děti, chránit je před nebezpečím, dbát, aby měly nezávadnou stravu, aby šly v rozumnou dobu spát atd. Takovou autoritu lze vnutit „shora“ zcela bez problémů jen proto, že děti nevědí, co je pro ně dobré. Nemůže vznikat a ani nevzniká „zdola“, protože v žádném případě nelze říci, že děti „souhlasí s tím, že se jim bude vládnout“.

Podle konzervativní teorie má autorita kořeny v samotné podstatě společnosti a ve všech sociálních institucích. Ve školách by měl autoritu uplatňovat učitel, na pracovištích zaměstnavatel a ve společnosti jako

celku vlada. Konzervativci si myslí, že autorita je potřebná, nezbytná a prospěšná, protože každý potřebuje vedení, podporu a potřebuje jistě vědět, „kde je jeho místo“ a co se od něj očekává. To přivedlo konzervatismus k zvláštnímu důrazu na vůdcovství a disciplínu. Vůdcovství je zásadní prvek každé společnosti, protože je to schopnost určovat směr a dávat ostatním inspiraci. Disciplína se nechápe jen jako slepá poslušnost, nýbrž jako vědomý a prospěšný respekt k autoritě. Autoritářští konzervativci jdou ještě dále a autoritu líčí jako absolutní a nezpochybnitelnou. Většina konzervativců se nicméně domnívá, že by se autorita měla uplatňovat v jistých mezích a že tyto meze nestanovuje nějaká umělá smlouva, ale přirozená odpovědnost, která z autority vyplývá. Rodiče by sice měli mít autoritu nad svými dětmi, ale neměli by mít právo zacházet s nimi, jak se jim zlíbí. V rodičovské autoritě se promítá povinnost vyživovat, vést a v případě nutnosti i trestat děti, ale nedává rodičům právo zneužívat děti ani je, dejme tomu, prodávat do otroctví.

Podle konzervativců je přirozená struktura společnosti hierarchická, a proto odmítají sociální rovnost. Myslí si, podobně jako liberálové, že se lidé rodí nerovni v tom smyslu, že nadání a schopnosti nejsou mezi nimi rozděleny rovnoměrně. Liberály to ovšem přivádí k víře v meritokracii, v níž jedinci stoupají nebo klesají podle svých zásluh či nadání. Konzervativci se ovšem už tradičně domnívají, že nerovnost má hlubší kořeny a že se jedná o zákonitý rys organické společnosti, nikoli pouze o rozdíly mezi jedinci. Tak jako mozek, srdce a játra plní různé funkce v těle, tak mají své specifické role i třídy, vrstvy a skupiny, z nichž se společnost skládá. Společnost musí mít vůdce a jejich stoupence, musí mít své podnikatele a pracující; když na to přijde, tak ve společnosti musejí být lidé, kteří chodí do práce, a lidé, kteří zůstávají doma a vychovávají děti. Reálná sociální rovnost je tedy iluze, mýtus a ve skutečnosti existuje přirozená nerovnost majetková i nerovnost sociálního postavení, kterým odpovídá nerovnost společenských funkcí. Dělnická třída třeba nemá stejnou životní úroveň a stejné životní šance jako její zaměstnavatelé, ale ti zase nemají životní jistoty mnoha dalších lidí, za něž nesou odpovědnost.

Když konzervativci obhajují autoritu, má to vliv i na jejich přístup ke státu. V určitém ohledu považují občany za děti, které potřebují vedení a kázeň. Občany je třeba naučit, aby si uvědomovali nejenom svá práva, ale i své povinnosti. Konzervativci obvykle odmítají klasický liberální model minimálního státu a předkládají ideu silného státu. Jasně a vynutitelné zákony musejí udržovat veřejný pořádek a morální stavbu společnosti. Zlořády a zločiny lze odstranit jen pomocí trestů, které vyko-

nává státní moc. Kromě toho má konzervatismus silný paternalistický myšlenkový proud, který líčí vládu jako otce ve společnosti. Vychází z toho, že autorita státu, stejně jako autorita otce, je přirozenou nutností a zákonitostí, která se vykonává pro dobro občanů. Konzervativci nicméně jedním dechem varují před zneužíváním státní moci. Vládu je třeba omezit v tom smyslu, aby se nesnažila měnit lidi. Hlavním úkolem politiků by mělo být urovnávání konfliktů mezi jedinci a skupinami a neměli by se starat o morální dobro či zlo. Typicky konzervativní názor na politiku jako činnost s ohraničeným polem působnosti vyjádřil Michael Oakshott, když poukázal, že „vláda není na to, aby lidi zlepšovala“.

/e/ MAJETEK

Majetek je hodnota, která má pro konzervativce hluboký a občas téměř mystický význam. Podle liberálů majetek zrcadlí zásluhu: majetek získají ti, kdo usilovně pracují a mají nadání. Majetek se podle nich „vydělává“. Tato doktrína se líbí těm konzervativcům, kteří považují možnost akumulovat bohatství za důležitý ekonomický stimul. Konzervativci nicméně tvrdí i to, že vlastnictví majetku má i řadu psychologických a sociálních výhod. Majetek například dává jistotu. V nejistém a nepředvídatelném světě poskytuje vlastnictví majetku lidem pocit jistoty, záruky a sebedůvěry, že mají něco, čím mohou vzít zavděk a o co se mohou „opřít“. Majetek, ať již dům, anebo úspory v bance, poskytuje jedincům ochranu. Konzervativci se proto domnívají, že šetrnost a obezřetnost při hospodaření s penězi jsou samy o sobě dobrou vlastností a ctností, a podporují proto osobní úspory a investice do majetku.

Majetek podporuje i řadu důležitých společenských hodnot. Ten, kdo vlastní a užívá svůj majetek, bude pravděpodobně respektovat i majetek druhých lidí. Bude si též uvědomovat, že majetek je třeba zabezpečit proti nezákonnosti a zlořádu. Vlastníci majetku tak mají ve společnosti „hmotný zájem“, mají zájem udržovat právo a pořádek. V tomto smyslu může vlastnictví majetku podporovat tzv. „konzervativní hodnoty“ v podobě respektování zákonů, autority a společenského zřízení. Konzervativní strany usilovaly o vytvoření „vlastnických demokracií“. Ve Velké Británii se vláda Thatcherové snažila dosáhnout tohoto cíle pomocí zákonů o prodeji obecních bytů a komunálních domů a pomocí privatizace, která měla, jak vláda doufala, podpořit „lidový kapitalismus“.

Hlubší a osobnější důvod, proč asi konzervativci podporují majetek, tkví v tom, že majetek chápou téměř jako prodloužení osobnosti jedince. Lidé se „realizují“ a vidí se v tom, co vlastní. Majetek to nejsou pouze předměty, které mají svou hodnotu, protože jsou užitečné (dům dává teplo a sucho a auto dopravuje atd.), ale promítá se v něm i něco z charakteru a osobnosti vlastníka. Právě to je, jak poukazují konzervativci, důvod, proč se vloupání považuje za zvláště nebezpečný zločin: oběti totiž neutrpí jen ztrátu nebo škodu na majetku, ale současně mají pocit, že se někdo vloupal do jejich osobnosti. Domov je nejsoukromějším a nejintimnějším ze všech majetků, lidé si jej zdobí a upravují podle svého vkusu a potřeb, a domov tedy odráží jejich osobnost. Návrhy některých socialistů, aby se majetek „zspolečenstil“ a aby byl ve společném, a ne v soukromém vlastnictví, působí na konzervativce zvláště děsivě, protože hrozí, že vytvoří bezduchou a odosobněnou společnost.

Konzervativci ovšem nejsou ochotni jít tak daleko, jako liberálové vyznávající doktrínu *laissez-faire* a nemyslí si, že by měl každý jedinec mít absolutní právo na užívání svého majetku tak, jak se mu zlíbí. I když libertariánští konzervativci podporují v podstatě liberální názor na majetek, většina konzervativců tvrdí, že všechna práva, mezi nimi i vlastnická práva, s sebou nesou i povinnosti. Majetek není věcí jen samotného jedince, protože je důležitý i pro společnost. Je třeba dosáhnout rovnováhy mezi právy jedinců a blahem společnosti nebo národa. Dojde-li například konzervativce k názoru, že zásahy vlády do ekonomiky poslouží národnímu zájmu, pak musí nutně omezit svobodu podnikatelů. Majetek navíc není dílem pouze současné generace. Většina majetku v podobě půdy, domů, uměleckých děl apod. byla zděděna od předešlých generací. Současná generace je tedy jen správcem národního bohatství a má povinnost toto bohatství chránit a zachovat ku prospěchu příštích generací. Lord Stockton (předtím Harold Macmillan) vyjádřil právě toto stanovisko, když v 80. letech protestoval proti privatizační politice vlády M. Thatcherové a nazval ji „výprodejem rodinného stříbra“.

/3/

AUTORITATIVNÍ KONZERVATISMUS

Třebaže všichni konzervativci trvají na tom, že uznávají představu autority, jen málo moderních konzervativců připustí, že mají autoritativní názory. Tyto pojmy mají totiž velice odlišný význam. Autorita je určitá

forma moci, dává jedné osobě možnost ovlivňovat chování druhé osoby z titulu osobnosti nebo funkce. Jedná se o právo a nejen o pouhou možnost ovlivňovat chování druhých. Příkladem je rodičovská autorita, jestliže dítě věří, že má povinnost poslouchat rodiče. Všechny vlády usilují o autoritu neboli legitimitu, protože bez ní mohou poslušnosti občanů dosáhnout pouze silou nebo zastrásováním. Autoritativní vláda ovšem používá a vykonává moc a neusiluje o autoritu. Vyžaduje poslušnost místo toho, aby se snažila o získání souhlasu. Autoritativní vláda tedy existuje tam, kde se státní moc koncentruje do rukou jedné osoby nebo malé skupiny lidí a kde se státní moc uplatňuje takovým způsobem, že se nedá ani zpochybnit, ani se proti ní nedá postavit. Za autoritativní lze označit celou řadu vlád absolutistické monarchie, novodobé diktatury i totalitní režimy. I když jsou současní konzervativci oddáni myšlence demokratické vlády, existuje uvnitř konzervatismu proud a tradice, které podporují autoritativní vládnutí a které jsou zvláště silné v kontinentální Evropě.

Autoritativní tradice sahá k Platónovi, který navrhl, aby se vláda svěříla malé skupině filozofů-králů, tzv. strážců, jejichž autorita by byla absolutní a nezpochybnitelná, protože by se opírala o jejich vyšší rozum a poznání. V čase Francouzské revoluce byl hlavním zastáncem autokratické vlády francouzský politický myslitel Joseph de Maistre, který ostře kritizoval Francouzskou revoluci, ale na rozdíl od Burkeho chtěl obnovit absolutistickou moc dědičného monarchy. Byl to reakcionář, který vůbec nebyl ochoten připustit žádnou reformu bývalého režimu svrženého v roce 1789. Jeho politická filozofie se zakládala na uvědoměném a úplném podřízení „pánovi“. V práci *Du Pape* (1817) šel ještě dále a tvrdil, že by nad světskými monarchiemi měla vládnout duchovní moc zosobněná v papežovi. De Maistrův konzervatismus se opíral o výhody, které by podle něj vyplynuly ze slepého uznávání tradiční autority, dokonce i v případě, kdyby tato autorita byla krutá a nerozumná. Byl hluboce přesvědčen, že společnost je organická a že by se rozpadla nebo zhroutila, kdyby ji pohromadě nedržely nerozlučné principy „trůnu a oltáře“. De Maistre se proto zajímal zejména o zachování řádu, který může, jak tvrdil, sám o sobě poskytnout lidem jistotu a bezpečnost. Revoluce a reformy jen oslabují pouta, která drží lidi pohromadě, a vedou jen k pádu do chaosu a útlatu. I krutovládce je třeba poslouchat, protože když se zavedený princip autority jednou zpochybní, výsledkem může být nekonečně větší utrpení.

Po celé 19. století zůstali konzervativci v kontinentální Evropě věrní rigidním a hierarchickým hodnotám autokratické vlády a nechtěli se

sklonit před silícími protesty liberálů, nacionalistů a socialistů. Nikde jinde nebyla autoritativní vláda tak dobře opevněna jako v Rusku, kde car Nikolaj I. (1822–1855) vyhlásil principy „pravoslavná víra, autokracie a národ“, které ostře kontrastovaly s hodnotami, jež inspirovaly Francouzskou revoluci, tj. „svoboda, rovnost a bratrství“. Nikolajovi následníci tvrdohlavě odmítali povolit omezení své moci ústavou či parlamentními institucemi. V Německu sice ústavní vláda vznikla, ale říšský kancléř Bismarck (1871–1890) zajistil, že zůstala jen zástěrkou. Reichstag (parlament) měl jen malé legislativní pravomoci a neměl pod kontrolou ani daně, ani říšskou vládu, a socialista Karl Liebknecht jej odmítal jako „fíkový list zakrývající nahotu absolutismu“. Pokud jde o další státy, autoritativní vláda byla zvláště silná v katolických zemích. Papežská stolice přišla po sjednocení Itálie nejen o světskou autoritu – což dovedlo papeže Pia IX. k výroku, že je „vězněm Vatikánu“ –, ale současně se množily i útoky na církevní doktríny ze strany nastupujících sekulárních politických ideologií. V roce 1864 odsoudil papež všechny radikální a pokrokové ideje, včetně nacionalismu, liberalismu a socialismu, jako „falešné doktríny naší nejnešťastnější doby“, a když stál tváří v tvář ztrátě papežských států a Říma, vydal v roce 1870 edikt o papežské neomylnosti. Neochota evropských kontinentálních konzervativců smířit se s reformami a s demokratickými vládami přežila hluboko do 20. století. Po 1. světové válce pomohli konzervativní skupiny v Itálii a v Německu svrhnout parlamentní demokracii a podporováním i poklonkovaním fašistickému hnutí pomohli Mussolinimu a Hitlerovi k moci.

Jinde zase konzervativně autoritativní režimy hledaly politickou podporu v masách, které jen nedávno získaly volební právo. Byl to případ Francie, kde bylo všeobecné volební právo pro muže zavedeno v roce 1848. Ludvíkovi Napoleonovi se podařilo dát se zvolit za prezidenta a za podpory malorolníků jako největší sociální skupiny francouzského voličstva se později ustanovil za císaře Napoleona III. Napoleonský režim namíchal koktejl z autoritativní vlády, slibu ekonomické prosperity a sociálních reforem a vznikl z toho jistý druh plebiscitní diktatury, která se pak často vyskytovala ve 20. století. Jednoznačné paralely lze najít mezi bonapartismem a peronismem. Juan Peron byl argentinským diktátorem od roku 1946 do roku 1955 a vyhlašoval známou autoritářskou tezi o poslušnosti, pořádku a národní jednotě. Svou politickou podporu však nezakládal na zájmech tradičních elit, nýbrž na zbídačelých masách neboli na „lidech chudých jako kostelní myš“, jak jim říkal sám Peron. Peronistický režim byl populistický v tom, že formuloval svou politiku podle instinktů a přání obyčejných lidí, v tomto případě podle všeobecného

odporu vůči „yankeevskému imperialismu“ a podle všeobecné touhy po hospodářském a sociálním rozvoji. Podobné režimy vznikly i v některých zemích Afriky a Středního východu, jmenovitě v Chomejního islámské republice v Íránu. Na rozdíl od vojenských diktatur, které obvykle zakazují jakoukoli politickou činnost, autoritativně populistické režimy se snaží mobilizovat aktivní podporu veřejnosti pomocí voleb, plebiscitů či masových demonstrací a na masy obvykle působí hesly o nacionalismu a modernizaci.

Autoritativní populismus však nemá jednoznačně politický charakter. I když je součástí jejich ideologického působení nacionalismus, byly některé tyto režimy (např. Írán za Chomejního) konzervativní nebo zpátečnické, zatímco jiné, zejména v Africe, převzaly socialistické či dokonce marxistické principy. Populismus prohlašuje, že jediným oprávněným vodítkem politických vůdců by měly být jen postoje a aspirace mas, ať jsou jakékoli. Při mobilizaci lidové podpory pro diktátorskou vládu však autoritativně populistické režimy typu Peronova zřejmě vykazují takové rysy, které je více přibližují k fašismu než ke konzervatismu.

/4/ PATERNALISTICKÝ KONZERVATISMUS

Evropští kontinentální konzervativci si sice osvojili nekompromisní odpor ke změnám, ale v rámci konzervatismu existuje i pružnější a nakonec i úspěšnější angloamerická tradice sahající až k Edmundu Burkemu. Z Francouzské revoluce si Burke vzal poučení, že změna může být přirozená či zákonitá, a v tom případě by se jí nemělo odporovat. Říkal, že „stát, který nelze změnit, nelze ani udržet“.² Pro Burkeho konzervatismus je charakteristický opatrný, umírněný a pragmatický styl, v němž se odráží nedůvěra k neměnným revolučním i reakčním principům. Jak doporučoval Ian Gilmour, „moudrý konzervativce cestuje nalehko“. Nejváženější konzervativní hodnoty – tradice, řád, autorita a majetek – budou zajištěny jen tehdy, když se bude politika tvořit ve světle praktické

² Burke, E.: *On Government, Politics and Society*. Ed. B. W. Hill London: Fontana 1975, s. 285.

kých okolností a zkušeností. Taková pozice sice jen zřídka podpoří dramatické a radikální změny, ale současně připouští i obezřetnou ochotu „měnit, aby se zachovalo“. Pragmatičtí konzervativci v zásadě nezdůrazňují ani jedince, ani stát, ale jsou ochotni podpořit i jedince i stát, nebo, což je častěji, doporučit rovnováhu mezi občanem a státem podle toho, co „bude fungovat“. Reformní tlaky a instinkty uvnitř konzervatismu přežily v praxi až do 19. a 20. století díky neofeudálním paternalistickým hodnotám.

/a/
JEDEN NÁROD

Paternalistická konzervativní tradice se často spojuje se jménem Benjamina Disraeliho, britského premiéra v roce 1868 a potom znovu v letech 1874 až 1880. Disraeli popsal svou politickou filozofii v románech *Sybil* a *Coningsby*, ještě než nastoupil do vládních funkcí. V románech se zdůrazňuje princip sociální povinnosti, což osře kontrastovalo s extrémním liberalismem, který tehdy převládal v Liberální straně. Disraeli psal proti tomu, co s sebou přinášela industrializace, tj. proti ekonomické nerovnosti a proti revolučním převratům v kontinentální Evropě. Pokoušel se upozornit na nebezpečí rozdělení Velké Británie na „dva národy: národ bohatých a národ chudých“. Ve shodě s nejlepšími konzervativními tradicemi založil Disraeli svou argumentaci na obezřetnosti a principiálnosti.

Rostoucí sociální nerovnost v sobě obsahovala zárodek revoluce. Disraeli se obával, že se chudá a utiskovaná dělnická třída jen tak se svou bídou nesmíří. Zdálo se, že se v revolucích, které vypukly v Evropě letech 1830 a 1848, tato jeho obava naplňuje. Proto je namístě reforma, jelikož se na ní jednak rozláme revoluční vlna a koneckonců bude stejně v zájmu bohatých. Na druhé straně se Disraeli dovolával i mravních hodnot. Psal, že bohatství a výsady s sebou nesou i sociální povinnosti a zejména odpovědnost za chudé nebo méně bohaté. Přitom zdůrazňoval tradiční konzervativní názor, že společnost udržuje pohromadě přijetí a uznání povinností a závazků. Společnost byla podle něj přirozeně hierarchická, ale zároveň tvrdil, že nerovnost v bohatství a sociálních privilegiích plodí nerovnost povinností a odpovědnosti. Bohatí a mocní musejí nést břemeno sociální odpovědnosti, které je vlastně cenou za jejich privilegia. Tyto ideje vycházely z feudálního principu *noblesse oblige* (šlechtické postavení zavazuje), tj. z povinnosti šlechty chovat se čestně

a štedře. Pozemková šlechta si například nárokovala právo vykonávat nad svými rolníky rodičovské povinnosti přesně tak, jako si král nárokoval stejné právo ve vztahu k celému národu. Disraeli doporučoval nezavrhnout tyto povinnosti a v industrializovaném světě je vyjádřit v sociálních reformách. Heslem těchto idejí se stal „jeden národ“. Disraeli jako premiér navrhl v roce 1867 Zákon o druhé reformě, který ve Velké Británii poprvé rozšířil hlasovací právo i na pracující vrstvy a uskutečňoval sociální reformy, které zlepšily hygienu a podmínky bydlení.

Disraeliho ideje měly na konzervatismus značný vliv a obohatily radikální a reformní tradici, která se obrací jak na pragmatické instinkty konzervativců, tak i na jejich smysl pro společenské povinnosti. Ve Velké Británii jsou tyto ideje základem tzv. „konzervatismu jednoho národa“, jehož zastánci si někdy říkají „toryové“, aby zdůraznili svou oddanost předindustriálnímu, hierarchickému a paternalistickému hodnotám. Disraeliho ideje převzal koncem 19. století Randolph Churchill a dal jim podobu „toryovské demokracie“. V době stále širší politické demokracie stavěl Churchill do popředí potřebu tradičních institucí, jako je monarchie, Sněmovna lordů a církev, aby konzervativcům zajistil širší sociální podporu a základnu. Konzervativní strana mohla získat hlasy dělníků ve volbách pomocí Disraeliho politiky sociálních reforem. Tyto ideje podpořil i Joseph Chamberlain, jehož liberálně unionistická strana se rozešla s Gladstonem v otázce politické samosprávy Irska a v 90. letech 19. století se spojila s Konzervativní stranou. Chamberlain vedl kampaň za „celní reformu“, která, jak věřil, přinese mezinárodní a sociální výhody a užitek. Doufal, že zavedení celních překážek do obchodní výměny se zeměmi, které nebyly součástí Britské říše (tzv. imperiální preference), upevní hospodářské i strategické postavení Velké Británie uvnitř její říše i její vztahy s ostatními zeměmi impéria. Čla by navíc přinesla vládě vyšší příjem, který doporučoval věnovat na sociální reformu. Chamberlain se proslavil v roce 1875, kdy byl ještě starostou Birminghamu a kdy jako první prosazoval radikální plán bourání městských brlohů a urbanistické plánování.

Pragmatické a reformní ideje se zřetelně projevovaly i v Německu za Bismarcka. Bismarcka polekal zejména růst prestiže socialismu, který spojoval s revolucemi a s terorismem. Se „socialistickým nebezpečím“ se snažil bojovat represemi (zákazem socialistických schůzí a tisku) i sociální reformou. Od roku 1879 podporoval i protekcionismus, zčásti i proto, že podobně jako Chamberlain v něm viděl způsob jak financovat výdaje na sociální péči. V 80. letech 19. století byl v Německu sice omezený, ale přesto sociální stát se systémem zdravotního a úrazového

pojištění, nemocenských dávek a starobních důchodů. Smyslem Bismarckova experimentování s tzv. „státním socialismem“ bylo odradit dělnickou třídu od revoluce a současně to odráželo i neofeudální smysl pro rodičovské povinnosti, jež byly hluboce vryty do povědomí junkerské pozemkové šlechty, z níž sám pocházel.

V Bismarckově a Chamberlainově rozhodnutí prosazovat protekcionismus, a ne volný obchod se promítá jejich v podstatě pragmatický přístup k ekonomické politice. Argumentace liberálů ve prospěch volného obchodu je založena na ekonomické teorii a na politických principech. Konzervativci jsou naopak velice opatrní, když jde o systematické teorie nebo abstraktní principy, a proto raději doporučují to, co bude za daných okolností „fungovat“. V zásadě nedávají přednost ani volnému obchodu, ani protekcionismu a jsou schopni obhajovat oba tyto přístupy podle toho, co podle jejich názoru poslouží v daném okamžiku národnímu zájmu. Podobný pragmatický přístup používají konzervativci i tehdy, když jsou postaveni před volbu mezi státním intervencionismem a volným trhem.

/b/ STŘEDNÍ CESTA

Po válce byly konzervativní vlády v různých částech světa ochotny připustit, že by stát měl nejen poskytovat sociální péči, ale měl i „řídít“ ekonomiku. Konzervativci, tak jako liberálové, se začali řídit keynesianismem, i když z jiných důvodů. Konzervativní strany se snažily postupovat tzv. neideologickou „střední cestou“, tj. mezi liberalismem *laissez-faire* na jedné straně a socialistickým státním plánováním na straně druhé. Konzervatismus je tedy umírněná cesta, která se snaží najít rovnováhu mezi nekontrolovatelným individualismem a převažujícím kolektivismem. Krize a vysoká nezaměstnanost posílily ve Velké Británii ve 30. letech 20. století představu, že hospodářskou politiku nelze zcela přenechat trhu. V knize *Střední cesta* (1938) obhajoval Harold Macmillan (premiér v letech 1957–1963) tzv. „plánovaný kapitalismus“, který charakterizoval jako „smíšený systém, v němž se kombinují státní vlastnictví, regulace neboli řízení některých stránek ekonomické aktivity a iniciativa soukromého podnikání“.³ V té době byl Macmillan po-

³ Macmillan, H.: *The Middle Way*. London: Macmillan, 1966, s. 185.

slancem parlamentu za Stockton, kde byla vysoká nezaměstnanost, pocházel z privilegovaných vrstev a měl smysl pro morální povinnost, tak charakteristickou pro paternalistické konzervativce.

V 50. letech ovládly paternalistické hodnoty vedení britské Konzervativní strany. V té době konzervativci od roku 1951 znovu vládli a smířili se už i s rozsáhlými a radikálními reformami Attleeho labouristické vlády v letech 1945–1951. S pomocí Keynesovy ekonomické teorie se těmito reformám podařilo dosáhnout plně zaměstnanosti, po znárodnění velkých průmyslových odvětví vznikla smíšená ekonomika a značně se rozšířily funkce pečovatelského státu, včetně zavedení systému státní zdravotní péče. Společným znakem těchto reforem bylo rozšíření státních intervencí do sociálního a hospodářského života. Zatímco však labouristická vláda věřila, že státní zasahování má vést k sociální rovnosti, a tudíž k socialismu, konzervativci tyto reformy přijali z paternalistických důvodů. Zásahy státu neusilovaly o zrušení hierarchie a autority a spíše podporovaly takové hodnoty, jako soucit a povinnosti, za něž se stavěl i konzervativní proud „jeden národ“. V 50. letech konvergovala politika Labouristické a Konzervativní strany natolik, že na to byl vymyšlen termín „butskellismus“, který zvýrazňoval podobnost názorů konzervativního ministra financí R. A. Butlera a jeho labouristického předchůdce a vůdce strany v letech 1955–1961 Hughga Gaitskella. Konzervativci se tak začali hlásit k poválečnému „sociálnědemokratickému“ konsenzu, jehož hlavními architekty byli moderní liberálové Keynes a Beveridge.

Po jmenování Margarety Thatcherové premiérkou v roce 1979 se britský toryovský paternalismus uvnitř strany dostal pod silící tlak stále modernějších idejí a hodnot volného trhu. Několika málo ministrům thatcherovské vlády, kteří zůstali věrni konzervatismu „jednoho národa“, se říkalo „morousové“ a thatcheristům se říkalo „suchaři“. Personální změny ve vládě v roce 1981 změnilly její ideologické těžiště, když z vlády odešlo několik vedoucích osobností „morousů“, včetně sira Iana Gilmoura. Společně s bývalým premiérem Edwardem Heathem a jeho stoupcí, k nimž patřil i James Prior, pokračoval Gilmour v prosazování hodnot „jednoho národa“ hlasitými nesouhlasnými poznámkami ze zadních lavic. „Morousové“, kteří zůstali ve vládě (např. Peter Walker), mohli své kritické postoje vyjadřovat jen v hádankách. Pád Thatcherové v roce 1990 nicméně ukázal, že tradice „jednoho národa“ v britské Konzervativní straně přežila. Její nástupce John Major byl ochoten podpořit sociální principy a povyšoval mladší generaci „morousů“, mezi nimi Chrise Patteny.

Politiku státního intervencionismu si po roce 1945 osvojily i křesťanskodemokratické strany kontinentální Evropy. Po válce kontinentální konzervativci zavrhlí své autoritářské názory. Jejich nová podoba konzervatismu hlásala věrnost politické demokracii a současně byla ovlivněna paternalistickými sociálními tradicemi katolicismu. Protestantická sociální teorie je často spojována se vznikem kapitalismu, protože velebí usilovnou práci a osobní odpovědnost. Katolická sociální teorie se však už tradičně zaměřuje spíše na sociální skupiny a ne na jedince a zdůrazňuje harmonii zájmů společenských tříd. Navzdory tomu, že papež i nadále trval na autokracii, podporovaly katolické strany (např. Strana středu v Německu) v 19. a na počátku 20. století ústavní vlády, politickou demokracii a sociální reformy. Po roce 1945 se tato katolická sociální etika promítla v ochotě křesťanskodemokratických stran přijmout keynesiánskou sociální, pečovatelskou politiku. Německá a italská křesťanskodemokratická strana zůstávaly po roce 1945 dlouho u moci, protože se jim podařilo dosáhnout široké koalice zájmů: Křesťanskodemokratická unie (CDU) se těšila například velké podpoře většiny německých protestantů. Ideologická pozice těchto stran je typicky pragmatická, a to jim umožnilo smířit se se stále širší sociální péčí a se státním řízením ekonomiky. Konzervativní CDU vlastně stála v čele budování úspěšné německé „sociálně tržní ekonomiky“, s jejíž pomocí a ve spolupráci s průmyslovými bankami řídí vláda tržní ekonomiku.

V kanadské Progresivní konzervativní straně (PCP) se také projevují různé názorové odstíny. Když ji srovnáme s Liberální stranou, pak z hlediska ideologického straní ortodoxnější politice v oblasti státních financí a slabšímu zasahování státu do sociálních záležitostí. Rozdíl mezi dvěma největšími kanadskými politickými stranami je však spíše v tom, na co kladou důraz, a nikoli v principech: politiku PCP determinuje většinou nikoli ideologie, ale politická účelovost, lokální problémy a praktické potřeby. V Japonsku byla u vládního kormidla Liberálnědemokratická strana od svého založení v roce 1955. Dala si jméno „liberálnědemokratická“, aby zdůraznila skutečnost, že přijímá demokratickou ústavu, která byla Japonsku naoktrojována po porážce v roce 1945, ovšem ve všech ostatních ohledech je možné tuto stranu považovat za paternalistickou konzervativní stranu. Nehledě na rychlý ekonomický růst v poválečném období se snažila zachovat úctu k japonské kultuře a tradicím. Japonská vláda a zejména její Ministerstvo financí byly architekty japonského „ekonomického zázraku“. Při pronikání na exportní trhy a při plánování investiční politiky vláda těsně spolupracuje s velkými domá-

cími korporacemi a zcela jistě nenechává rozhodování v těchto důležitých ekonomických otázkách na „neviditelné ruce“ kapitalismu.

15/ LIBERTARIÁNSKÝ KONZERVATISMUS

Konzervatismus sice hodně čerpá z předindustriálních idejí, jako je organický charakter společnosti, hierarchie a povinnosti, ale na druhé straně byla tato ideologie v mnohém ovlivněna i liberálními a zejména klasickými liberálními idejemi. Někdy se to považuje za jev konce 20. století, kdy Nová pravice jistým způsobem „unesla“ konzervatismus do sféry zájmů klasického liberalismu. Liberální doktríny, zejména doktríny o volném trhu, nicméně rozpracovávali od konce 18. století i konzervativci a dnes lze o nich mluvit jako o tradici, která soupeří s konzervativním paternalismem. Jedná se o libertariánské ideje v tom smyslu, že obhajují co největší ekonomickou svobodu a co nejmenší státní regulaci ekonomického života. Libertariánští konzervativci /nekonvertovali k liberalismu, ale spíše dospěli k závěru, že liberální ekonomická teorie je kompatibilní s tradiční konzervativní sociální filozofií na základě takových hodnot, jako je autorita a povinnost. Zřetelně se to projevilo v dílech Edmunda Burkeho, v mnoha směrech zakladatele tradičního konzervatismu, ale i vášnivého obhájce liberální ekonomické teorie Adama Smithe.

Libertariánská tradice je nejsilnější v těch zemích, kde se nejlépe vedlo idejím klasického liberalismu, tj. opět ve Velké Británii a v USA. Už koncem 18. století se Burke celou váhou postavil za volný obchod a za konkurenční samoregulační tržní ekonomiku. Volný obchod byl efektivní a spravedlivý, ale podle Burkeho současně i přirozený a zákonitý. „Přirozený“ byl v tom, že odrážel touhu po bohatství neboli „mamonářství“, které je součástí lidské přirozenosti. Zákony volného trhu jsou tudíž „přírodními zákony“. Uznával, že trh diktoval mnohým lidem „ponižující, neslušné, nelidské a nezřídka zdraví škodlivé“ pracovní podmínky, ale nepřestával tvrdit, že by tito lidé strádali mnohem více, kdyby se narušil „přirozený běh věcí“. Burke neviděl žádný rozpor v tom, že na jedné straně podporuje tržní ekonomiku a na druhé straně tradiční

společenské zřízení, protože se domníval, že ve Velké Británii už tradiční řád ztratil svůj feudální charakter a od konce 18. století je kapitalistický. Proto bylo podle něj možné obhajovat tradice i kapitalistický volný trh i monarchii i církev.

Disraeliho paternalistické ideje vytlačily v 19. století stoupence volného trhu do okrajových pozic v rámci britské Konzervativní strany, kteří ale nikdy úplně nevymizeli. V reakci na stále silnější státní zásahy do sociálního a ekonomického života rostla na přelomu století i obliba libertariánských názorů. Britská konstituční asociace (BCA), kterou v letech 1905–1918 podporovali většinou konzervativci, se stavěla proti programu sociální péče, který uskutečňovala liberální Asquithova vláda. Na rozdíl od paternalistických idejí, které převládaly v Konzervativní straně, obhajovala BCA extrémní stanovisko *laissez-faire* a byla silně ovlivněna názory Herberta Spencera. Jak řekl A. V. Dicey, věhlasná ústavněprávní autorita a člen BCA, když parafrázoval Samuela Smilese – „státní pomoc ubíjí svépomoc“.

Další expanze státu po 2. světové válce opět podnítila libertariánskou ofenzivu uvnitř konzervatismu. Hodnoty teorie „jednoho národa“, které převládaly v britském konzervativním myšlení v 50. letech, byly v 60. letech zpochybněny těmi konzervativci, jejichž ekonomické názory byly více ovlivněny idejemi Friedricha Hayeka a Milтона Friedmana než tzv. ortodoxním keynesiánstvím. Ve Velké Británii tlumočil tyto názory Enoch Powell. V protikladu k sociálnědemokratické politice, kterou v 50. a 60. letech podporovaly Konzervativní i Labouristická strana, vyhlásil Powell podporu „svobodné ekonomice“, která byla podle něj nejlepší zárukou „svobodné společnosti“. Tvrdil, že ekonomické řízení nerozumně vložilo rozhodování o důležitých ekonomických plánech do rukou „malé kliky ve Whitehallu“, která se snaží nahradit „komplexní nervovou soustavou trhu“. Po roce 1974 navázal na tyto ideje sir Keith Joseph, který vedl kampaň za „sociální tržní ekonomiku“ namísto „příkazové ekonomiky“ nebo „plíživého socialismu“, který byl výsledkem stále hlubších zásahů státu do sociálního a ekonomického života. Renezací libertariánských idejí neboli jinak řečeno idejí volného trhu přinesla volba Thatcherové do vedení Konzervativní strany v roce 1975 a tentokrát byly do okrajových pozic vytěsněny tradice „jednoho národa“. O těchto a podobných trendech v dalších zemích se podrobněji mluví v souvislosti s Novou pravicí.

Libertariánští konzervativci ovšem nejsou důslední liberálové. Věřící v ekonomický individualismus i v „sesazení vlády ze zad podnikatelů“,

ale už méně ochotně uplatňují tento princip osobní svobody na další stránky společenského života. Enoch Powel uznával, že „toryovská strana není, nikdy nebyla a nikdy nemůže být stranou *laissez-faire*“. Raní liberálové, jako Richard Cobden nebo John Stuart Mill, byli ochotni vložit do rukou jedince sociální a morální a nejen ekonomickou odpovědnost. Jak zdůraznil Hayek ve své *Ústavě svobody* (1976), liberalismus lze rozeznat od konzervatismu i od socialismu podle liberálního názoru, že mravní rozhodování je třeba nechat na jedinci, pokud ovšem nepovede k takovému jednání, které ohrožuje druhé lidi. Jedinec tedy potřebuje od státu co nejmenší vedení. Konzervativci a dokonce i libertariánští konzervativci mají pesimističtější pohled na lidskou přirozenost. Silného státu je zapotřebí k udržování veřejného pořádku a k zajištění respektování autority. V určitém ohledu přitahuje teorie volného trhu libertariánské konzervativce právě proto, že slibuje, že zajistí sociální řád. Zatímco liberálové se domnívají, že tržní ekonomika chrání svobodu jedince a svobodu volby, konzervativce občas trh láká jako nástroj sociální disciplíny. Tržní síly regulují, kontrolují a řídí ekonomickou a společenskou aktivitu. Hrozba nezaměstnanosti může například odrazovat dělníky od toho, aby požadovali vyšší mzdy. Na trh jako takový lze pohlízet jako na nástroj, který udržuje sociální stabilitu a který působí po boku zjevných a viditelnějších donucovacích sil, tj. policie a soudů. Někteří konzervativci se obávají, že tržní kapitalismus může vést k nekonečným inovacím a k neúnavné konkurenci, což škodí sociální soudržnosti, ale jiné konzervativce tržní kapitalismus fascinuje, protože věří, že je s to zavést „tržní řád“ podložený neosobními „přírodními zákony“, místo vodící ruky politické autority.

16/ NOVÁ PRAVICE

Ve většině západních zemí ovládly po válce konzervativní myšlení pragmatické a paternalistické ideje. Zbytky autoritářského konzervatismu padly spolu se svržením portugalské a španělské diktatury v 70. letech. Tak jako si v 19. století konzervativci osvojili politickou demokracii, po roce 1945 začali koketovat s keynesiánskou a welfaristickou podobou sociální demokracie. Tento trend potvrzoval i rychlý a udržitelný ekonomický růst v poválečných letech, tj. „dlouhou konjunkturu“, která

zdánlivě dávala za pravdu „řízenému kapitalismu“. V 70. letech však uvnitř konzervatismu vzniklo několik radikálních ideových proudů, které přímo napadaly keynesiánsko-welfaristickou teorii. Tyto ideje Nové pravice zaznamenaly největší odezvu ve Velké Británii a v USA, ale vlivné byly i v kontinentální Evropě, zvláště ve Francii a v Německu.

„Nová pravice“ je široký termín, který se používá k pojmenování idejí a plánů počínaje požadavky na snížení daní až po volání po přísnější cenzuře televize a filmů či dokonce po kampaně proti přistěhovalcům a za jejich repatriaci. U Nové pravice lze nicméně vyznačit dvě hlavní témata. Prvním je obrozená podpora klasické liberální ekonomické teorie a zejména idejí volného trhu Adama Smitha. Tento proud Nové pravice lze nazvat liberální Nová pravice nebo neoliberalismus. Druhé téma čerpá také z idejí 19. století, ovšem z idejí tradičního konzervatismu, zejména z jeho obhajoby pořádku, autority a disciplíny. Tyto ideje představují konzervativní Novou pravici neboli neokonzervatismus. Samozřejmě ne všichni politologové a politici, kteří se hlásí k idejím Nové pravice, mají neoliberální či neokonzervativní názory; například Roger Scruton, věhlasný britský neokonzervativec, tvrdil v práci *Význam konzervatismu* (1980), že princiální oddanost volnému trhu nemá v konzervatismu místo. Na druhé straně je zřejmé, že se neoliberální a neokonzervativní názory často překrývají. Reaganova administrativa i vláda M. Thatcherové, které byly idejemi Nové pravice ovlivněny nejvíce, podporovaly jak liberální, tak konzervativní Novou pravici, i když ne stejnoměrně. Ideje Nové pravice dostaly ve Velké Británii podobu „thatcherismu“ a v USA podobu „reaganismu“. Tyto pojmy mohou být ovšem samy o sobě zavádějící, protože se používaly k pojmenování velice individuálního politického stylu Margarety Thatcherové a Ronalda Reagana a stejně tak pro označení idejí, kterým byli oddáni.

Ideje Nové pravice byly produktem působení různých historických faktorů. Snad nejdůležitějším byl ekonomický vývoj, kdy dlouhá konjunktura poválečného období skončila počátkem 70. let recesí a kdy šla stoupající nezaměstnanost ruku v ruce s vysokou inflací, což je jev, jež ekonomové říkají „stagflace“. Nové ekonomické problémy dopadaly nejtvrději na ty země, kde k relativnímu poklesu docházelo už předtím. Spojené státy si například stále více uvědomovaly konkurenci ze strany japonské a německé ekonomiky, které byly po válce postaveny na nových základech, ovšem britská ekonomika zaznamenala znatelný pokles, zejména ve srovnání s těmi zeměmi, které v roce 1957 vstoupily do Evropských společenství. Za těchto okolností se Keynesovy ideje

ekonomického řízení dostaly pod silný tlak politické pravice. Myšlení Nové pravice ovlivňovaly i sociální faktory, zejména rozšíření liberálně-sociální filozofie. Konzervativci se obávali, že to dovede až k extrémní toleranci, která podkopává tradice a autoritu, a že to zplodí odkázanost širokých mas na sociální péči státu. Velkou posilou pro konzervatismus ve Spojených státech byl přechod řady bývalých liberálních intelektuálů v čele s Irvingem Kristolem a Normanem Podhoretzem do konzervativního tábora, kde se stali otevřenými kritiky „silné“ vlády. A nakonec, mezinárodní faktory upevnily uvnitř konzervativismu nacionalistické nálady a nafoukly jeho strach z komunismu. Americká Nová pravice byla poplašena tzv. rostoucí vojenskou silou Sovětského svazu a ztrátou národní prestiže ve Vietnamu a v Íránu. Ve Velké Británii zase po vstupu do Evropských společenství v roce 1973 vyšly na povrch obavy o statut velmoci a o suverenitu.

/a/ LIBERÁLNÍ NOVÁ PRAVICE

Nová pravice čerpá své liberální aspekty zcela jistě více z klasického než z moderního liberalismu a jedná se vlastně jen o novou formulaci obhajoby minimálního státu. Ve zkratce ji lze shrnout do věty – „soukromé je dobré a státní je špatné“. Liberální Nová pravice je proti státu. Stát považuje za říši donucování a nesvobody. Kolektivismus omezuje osobní iniciativu a podkopává sebeúctu. Vláda, ať je vedená jakýmikoli úmysly, působí vždy na život člověka škodlivě. Namísto jedince a trhu je postavena náboženská víra. Jedince je třeba vést k tomu, aby spoléhal sám na sebe a aby se racionálně rozhodoval ve svém osobním zájmu. Trh se uznává jako mechanismus, jehož prostřednictvím může vektor individuálních rozhodnutí vést k pokroku a k obecnému prospěchu. Liberální Nová pravice jako taková se pokusila vyměnit v konzervativní ideologii paternalistické ideje za libertariánské ideje.

Hlavním tématem antietatistické doktríny je ideologický zápal pro volný trh. Nová pravice vzkřísila klasickou ekonomickou teorii Smitha a Ricarda, tak jak ji ve svých dílech podali Friedrich Hayek, Milton Friedman a další novodobí ekonomové. Ideje volného trhu, které v první polovině 20. století postoupily své místo keynesianismu, získaly novou důvěryhodnost v 70. letech. Vlády měly stále větší těžkosti s ekonomickou stabilitou a s udržením růstu. Následně vznikly pochyby, zda má ekonomické problémy řešit vláda. Hayek a Friedman se například postavili

proti ideji „řízené“ nebo „plánované“ ekonomiky. Poukazovali na slabou výkonnost centrálně plánovaných ekonomik v Sovětském svazu a ve východní Evropě a tvrdili, že alokace zdrojů ve složité industriální ekonomice je pro státní úředníky prostě příliš těžkým úkolem. Zákonitým důsledkem kolektivizace byl nedostatek základního zboží a fronty na základní životní potřeby. Výhodou trhu na druhé straně je, že hraje v ekonomice roli centrální nervové soustavy a vyrovnává nabídku a poptávku po zboží a službách. Zdroje přiděluje tam, kde najdou své nejvýnosnější využití, a tak zajistí uspokojování potřeb spotřebitelů. Ve světle další vlny nezaměstnanosti a inflace v 70. letech Hayek a Friedman psali, že příčinou ekonomických problémů je právě vláda. Ve své myšlence, i když dobrými úmysly vedené víře, že státní intervence jsou nezbytné a žádoucí, totiž vlády stále více ignorovaly tržní síly

Hlavním terčem kritiky Nové pravice se staly ideje Johna Maynarda Keynesa. Keynes tvrdil, že kapitalistická ekonomika není samoregulační. Zvláštní důraz kladl na „poptávkovou stranu“ ekonomiky a věřil, že úroveň ekonomické aktivity je diktována „úhrnnou poptávkou“ v hospodářství. Keynesovo řešení nezaměstnanosti spočívalo v tom, že by vlády měly „řídít poptávku“ pomocí deficitního rozpočtu a že by vlády měly do ekonomiky „vstříknout“ prostřednictvím vládních výdajů více peněz, než „odčerpávají“ přes daně. Milton Friedman ovšem tvrdil, že existuje „přirozená míra nezaměstnanosti“, kterou vláda nemá možnost ovlivnit, a že pokusy vlády o odstranění nezaměstnanosti pomocí Keynesových metod pouze způsobují další a ještě škodlivější ekonomické problémy.

Zatímco keynesianismus vycházel z názoru, že nejzávažnějším ekonomickým problémem je nezaměstnanost, ekonomové volného trhu se více zabývali problémem inflace. Inflace je zvýšení celkové cenové hladiny, které vede k poklesu hodnoty peněz, tj. za stejné množství peněz je možné si koupit méně zboží. Trh je založen na prodávání a kupování, a to by nebylo možné bez peněz, které jsou příhodným prostředkem směny. Alternativou peněz je barterový neboli výměnný obchod, který ovšem dělá ze směny velice těžkopádnou záležitost, protože je obtížné stanovit relativní hodnotu různého zboží. Pro zdravou tržní ekonomiku je tedy velice důležité, aby peníze měly stabilní a přiměřenou hodnotu. Jestliže lidé přestanou důvěřovat oběživu kvůli nepředvídatelnému kolísání jeho hodnoty, bude je to odrazovat od komerční a ekonomické aktivity. V případě hyperinflace pak hodnota peněz klesá tak prudce, že se stávají bezcennými a ekonomika se vrací k barterovému obchodování, tak jak se to stalo při ekonomické krizi v Německu v roce 1923.

Jak Hayek, tak Friedman kladli speciální důraz na „zdravé peníze“ a tvrdili, že hlavní ekonomickou funkcí státu čili vlády je zajistit finanční stabilitu tržní ekonomiky snížením nebo, jak doufal Hayek, úplným odstraněním inflace. Říkali, že vlády, které se řídily Keynesovou metodou, nevědomky „přikrmovaly“ inflaci a vytvářely stagflaci, která byla charakteristická pro 70. léta. Vysvětlovalo se to pomocí kvantitativní teorie peněz neboli monetarismu, jak jí později začali říkat ekonomové, což je vlastně názor, že cenová hladina je určována množstvím peněz neboli peněžní nabídkou v ekonomice. Jestliže nabídka peněz stoupá v ekonomice rychleji než množství zboží a služeb, hodnota peněz klesá a cena zboží stoupá. Jinými slovy, k inflaci dochází, když „příliš mnoho peněz honí příliš málo zboží“. Monetaristé tvrdili, že právě tohle způsobila keynesiánská politika. Když vlády dopustily, aby jejich výdaje převýšily příjmy z daní, vlastně tím „tiskly peníze“. Rozšířily nabídku oběživa a živily inflaci, aniž by přitom dosáhly nějakého pozitivního účinku na „přirozenou míru“ nezaměstnanosti. Ekonomická politika vlády Reagana a Thatcherové se v 80. letech řídila přesně těmito monetaristickými teoriemi a teoriemi volného trhu. Obě vlády nechaly počátkem 80. let prudce narůst nezaměstnanost a věřily, že celý problém vyřeší „trh“. Důrazně se zabývaly snižováním inflace omezováním vládních výdajů. Ve Spojených státech podpořil Reagan návrh ústavního dodatku o vyrovnaném rozpočtu, který prosazoval Milton Friedman.

Ekonomové volného trhu se domnívají, že vysoké vládní výdaje, tj. keynesiánsko-welfaristická politika, poškozují výkonnost ekonomiky, protože zvyšují daně. Místo aby věnovali pozornost „poptávkové straně“ ekonomiky, vyznávají ekonomové volného trhu ekonomickou teorii nabídkové strany. Znamená to, že by vlády měly vytvářet takové podmínky, které stimulují výrobce k výrobě a ne spotřebitele ke spotřebě. Keynesiánská politika zatížila výrobce vysokými daněmi a regulací. Daně odrazovaly od podnikání a podle názoru libertariánských teoretiků Nové pravice (např. Roberta Nozicka) porušovaly i majetková práva. Ekonomická teorie „nabídkové strany“ byla základním charakteristickým znakem tzv. „reaganomiky“ v USA. V roce 1981 se Reaganovi podařilo prosadit v Kongresu daňový zákon, který snížil daně fyzických a právnických osob v USA na nejnižší úroveň v dějinách. Za vlády Thatcherové se úroveň přímých daní ve Velké Británii postupně snížila až na úroveň amerických daní. Například nejvyšší sazba daně z příjmu se snížila z 83 pencí za libru v roce 1979 na 40 pencí za libru v roce 1988.

Nová pravice kritizovala i smíšenou ekonomiku. Po roce 1945 znarodnilo mnoho západních zemí základní průmysl s cílem usnadnit řízení

hospodářství. Tak vznikly ekonomiky, kde byla směs odvětví „veřejného sektoru“ ve vlastnictví státu a „soukromého sektoru“ ve vlastnictví soukromníků. Nová pravice chtěla tento trend obrátit. Za vlády Thatcherové ve Velké Británii a do určité míry i za Chiracovy vlády ve Francii se prováděla politika privatizace, která převedla taková odvětví jako telekomunikace, vodárny, elektrárny a plynárny ze státního do soukromého vlastnictví. Znárodněná odvětví byla kritizována za svou vnitřní neefektivnost, protože v nich na rozdíl od soukromých firem nepůsobil motiv zisku. Nová pravice tvrdila, že neehospodárnost a neefektivnost veřejného sektoru byla možná jen proto, že daňoví poplatníci museli své účty za elektřinu, vodu, plyn atd. stejně vždy zaplatit. Ve Spojených státech, kde smíšená ekonomika nikdy nevznikla, se Nová pravice soustředila na deregulaci soukromého sektoru. Od konce 19. století až do 60. let 20. století vznikaly stále nové a nové dozorčí orgány a vládní agentury. Zřizoval je Kongres s úmyslem regulovat soukromé podnikání v souladu s veřejným zájmem. Podle názoru Reaganovy administrativy tyto agentury pouze poškozovaly výkonnost soukromého podnikání a celospolečenský zájem pravděpodobněji zaručí samotný tržní mechanismus, a ne vládní agentury, ať jsou personálně vybaveny jakkoli schopnými a snaživými pracovníky. Za Reagana se pak značně snížilo financování těchto agentur a například rozpočet Agentury pro ochranu životního prostředí (EPA) se snížil o polovinu. Navíc byly do těchto agentur jmenováni pracovníci, kteří projevovali větší sympatie pro volný trh než pro vládní regulaci, jak o tom svědčí působení Anny Burfordové v čele EPA.

— Liberální Nová pravice není antietatistická pouze z důvodu ekonomické výkonnosti a schopnosti rychle reagovat, ale je antietatistická principiálně, jmenovitě pak kvůli tomu, že vyznává politický princip osobní svobody. Svoboda je téma, které se v neoliberálních dílech neustále opakuje. Když Friedrich Hayek napsal v roce 1944 svou kritiku rostoucí moci státu, nazval ji *Cesta do otroctví* a dva výklady liberální ekonomické teorie od Milтона Friedmana nesly názvy *Kapitalismus a svoboda* a *Svoboda volby*. Vlády Thatcherové i Reagana se honosily tím, že bránily svobodu před „plíživým kolektivismem“. Když se však tyto ideje dovedou do krajnosti, blíží se k anarchokapitalismu (viz 7. kapitola), který tvrdí, že veškeré zboží a služby, včetně soudů a zajišťování veřejného pořádku, má dodávat trh. Vláda je tak zbavena nejen svých hospodářských funkcí, ale i těch „minimálních“ funkcí, které klasičtí liberálové považovali za nezbytné.

Svoboda, kterou obhajují liberálové, libertariáni i anarchistické živly Nové pravice, je negativní svoboda, tj. odstranění všeho, co omezuje je-

dince zvnějšku. Jelikož se moc vlády považuje za hlavní hrozbu jedince, svobodu lze zajistit jen tak, že se stát bude „svinovat“. Ve 20. století se ovšem stát potichu roztahoval, až se z něj stal pečovatelský stát, který tvrdil, že chrání své občany před bídou, nezaměstnaností a dalšími sociálními neduhy. V očích Nové pravice však welfarismus podkopává nezávislost, iniciativu a podnikavost a vytváří „nové nevolnictví“ odkázanosti. Bere jedinci jeho důstojnost a sebeúctu, které lze získat jen tak, že jedinec bude odpovídat za svůj vlastní život a blaho. Sociální péče je tedy otázkou osobní odpovědnosti a není to sociální povinnost státu. Margareta Thatcherová tuto ideu vyjádřila plastičtěji, když řekla, že „nic takového jako společnost neexistuje“. Liberální Nová pravice kritizuje „závislou kulturu“ neboli „kulturu odkázanosti“, kterou plodí welfarismus, a současně tvrdí, že rostoucí výdaje na sociální péči brzdí ekonomický růst tím, že nakládají těžší „daňové břemeno“, i tím, že poskytují nepružné byrokratické státní orgány. V protikladu k liberálním hodnotám Nového údělu se Ronald Reagan pokusil pěstovat v USA „pionýrskou ideologii“, která zdůrazňovala spoléhání na vlastní síly a tvrdou usilovnou práci. V 80. letech se jeho administrativa snažila řídit sociální výdaje politikou „Nového federalismu“, v jejímž rámci byly sociální funkce delegovány od federální vlády ve Washingtonu na méně bohaté vlády států. Ve Velké Británii vyhlásila vláda Thatcherové, že jejím cílem je vytvoření „kultury podnikavosti“, namísto odkázanosti, kterou přinesl pečovatelský stát. Snažila se povzbudit osobní odpovědnost radikální reformou systému sociálního zabezpečení v roce 1988 a zvýšit vstřícnost, pružnost a efektivitu státní zdravotní péče vytvořením „vnitřního trhu“.

/b/
KONZERVATIVNÍ
NOVÁ PRAVICE

Důslední libertariáni, jako je Nozick, a anarchokapitalisté nechovají žádné sympatie ke konzervativní sociální teorii. Hodně zastánců ekonomické teorie Nové pravice má nicméně hluboce konzervativní sociální názory. Podporují sice svobodu a chápou ji v podstatě z ekonomického hlediska. Je to pro ně tržní svoboda – „svoboda volby“. Zároveň se ale domnívají, že nárokování ekonomické svobody je třeba vybilancovat s potřebou společenského řádu. Nová pravice tak může hájit rozšiřování svobody v ekonomických záležitostech a současně volat po obnově

autority ve společenském životě. Dualistický charakter thatcherismu shrnul Andrew Gamble ve výrazu „svobodná ekonomika a silný stát“.

Neokonzervatismus je svým způsobem reakcí na „extrémně tolerantní šedesátá léta“. Stále větší materiální dostatek přivedl v 60. letech zejména mládež k zpochybnování a kritice konvenční morálky a společenských norem. Tento postmaterialismus se projevil v „protioficiální kultuře“ mládeže, která stavěla do popředí osobní volbu mravních zásad a životního stylu, i ve vzniku různých politických hnutí, mezi nimi studentského radikalismu, protestního hnutí proti válce ve Vietnamu, hnutí za občanská práva, feministického aktivismu a ekologického aktivismu. Nová pravice v tom viděla důkaz zhroutení tradičních morálních zásad. Tváří v tvář extrémní tolerantnosti vyhlásila vláda Thatcherové ve Velké Británii návrat k „viktoriánským hodnotám“ a ve Spojených státech vedly kampaně za návrat k „rodinným hodnotám“ různé organizace typu Morální většina.

David Edgar tvrdil, že konzervativní Nová pravice byla ochotna postavit „Boha“ před „svobodu“. Extrémní tolerantnost, která dovoluje, aby si lidé sami zvolili, co je „dobré“, obsahuje podle něj dvojí nebezpečí. Za prvé, svoboda volby vlastního morálního chování a životního stylu může vést k volbě nemorálních či „zlých“ názorů. Konzervativní Nová pravice v USA má silné náboženské podbarvení. V 70. letech vyrašily v USA různé skupiny, které vyjadřovaly obavy nad úpadkem „tradičních hodnot“. Mnoho z nich bylo spojeno s křesťanským hnutím „Znovuzrození“ a ve skutečnosti představovaly „křesťanskou Novou pravici“. Morální většina, kterou založil reverend Jerry Falwell v roce 1979 a kterou podporoval Ronald Reagan i vlivní senátoři z Jihu (např. Jessie Helms), vystupovala jako střežová organizace tohoto hnutí. V 80. letech věnovala svou energii zejména na kampaně proti umělému přerušování těhotenství a konkrétně na zvrácení rozsudku Nejvyššího soudu z roku 1973 ve věci Roe versus Wade, který uzákonil v USA potraty. Podobné tzv. „proživotní“ skupiny vznikly i ve Velké Británii a v dalších západních zemích. Tvrdí, že by ženy neměly mít právo na umělé přerušování těhotenství, protože se jedná o morálně špatný čin. Mezi potrat a vraždu kladou rovnítko. Jako morálně „špatná“ byla kritizována i homosexualita, pornografie, předmanželský sex a ve Spojených státech i vyučování Darwinovy evoluční teorie namísto „kreacionismu“.

Druhé nebezpečí extrémní tolerantnosti nespočívá ani tak v tom, že si lidé mohou osvojit špatnou morálku či životní styl, nýbrž v tom, že si mohou zvolit *různá* morální stanoviska. Pro liberála je morální pluralismus prospěšný, protože podporuje rozmanitost a racionální diskuzi, ale

pro neokonzervativce je to silná hrozba, protože podkopává soudržnost společnosti. Extrémně tolerantní společnost je taková, které chybí jednotící mravní normy. Je to „poušť bez cest“, která neposkytuje jedincům a jejich rodinám ani návod, ani podporu. Budou-li jedinci moci postupovat tak, jak se jim zlíbí, nebude možné udržet civilizované normy chování.

Neokonzervativci tvrdí, že se to projevuje na kriminalitě, která roste od 60. let, i na zhroutení autority ve společnosti. Lidé potřebují a chtějí vědět, kde je jejich místo a co se od nich očekává. Tuto jistotu jim poskytuje autorita – v rodině je to otec, ve škole učitel, v práci zaměstnavatel a ve společnosti „právní řád“. Extrémní tolerantnost podkopává kořeny autority, protože dovoluje zpochybnování autority a dokonce k němu povzbuzuje. S tím, jak padá úcta k autoritě, roste nepořádek, chaos a nestabilita. Konzervativní Nová pravice se proto vyslovuje pro obnovení autority. Je to patrné v jejím volání po upevnění „rodinných hodnot“. „Rodinu“ ovšem chápe v přísně tradičním smyslu. Považuje se za přirozeně hierarchický útvar: děti by měly své rodiče poslouchat a ctít. Rodina se současně považuje za přirozeně patriarchální útvar: manžel jako hospodář zajišťuje živobytí a manželka se stará o domácnost. Jestliže se tyto autoritativní vztahy oslabí, budou děti vyrůstat bez souboru slušných mravních hodnot a bez úcty k rodičům. Extrémně tolerantní společnost je tedy živnou půdou pro protisociální chování, delikvenci mladistvých a kriminalitu.

Společenský řád lze upevnit i přísnějšími tresty, které budou jednak výrazem odporu společnosti ke zločinu, jednak budou další lidi odstrašovat a odrazovat od kriminálního chování. V USA vedly neokonzervativci kampaně za obnovení trestu smrti, který Nejvyšší soud v šedesátých letech prohlásil za „krutý a neobvyklý trest“, ale který většina států USA znovu zavedla koncem 80. let. Americká Nová pravice vedla kampaně i za zachování práva vlastnit zbraně, které je zapsáno v Druhém dodatku k americké Ústavě. Ve Velké Británii nebyla kampaň za obnovení trestu smrti oběšením úspěšná navzdory podpoře Margaret Thatcherové. V 80. letech byly nicméně reformovány podmínky v britských vazbách pro mladistvé tak, aby se mladistvým pachatelům dostalo „krátkého a silného šoku“, řečeno slovy tehdejšího ministra vnitra Williama Whitelawa. Jasněji a jednoznačněji byly vymezeny a v určitém směru i posíleny pravomoci policie, včetně práva na zabavování důkazů a na zastavování, prohledávání, zatýkání a zadržování podezřelých.

Názory o potřebě pořádku a disciplíny ve společnosti ostře kontrastují s voláním po iniciativě a podnikavosti v ekonomice. Pokud nejde

o-ekonomickou sféru, volá Nová pravice po silném státu. Stuart Hall vložil thatcherismus jako formu „autoritativního populismu“, který odráží obavy veřejnosti z uvolnění mravních norem a z oslabení autority ve společnosti a reaguje na ně. Při obhajobě silnějšího státu vychází Nová pravice z přesvědčení, že pořádek a sociální stabilita jsou stále více ohroženy. V průběhu stávků horníků v letech 1984–1985 nazývala Thatcherová odborářské funkcionáře „vnitřním nepřítelem“, proti němuž je třeba národ a zemi chránit. Neokonzervativci se obávají, že růst kriminality, vandalismu, demonstrací a stávek může vytvořit výzvu veřejnému pořádku a proti této výzvě nás může zabezpečit jen vláda.

Nová pravice zároveň vnímala i rostoucí hrozbu ze strany „vnějšího nepřítele“. V zásadě přicházela ze Sovětského svazu, který Ronald Reagan a mnoho dalších v americké Nové pravici považovali za „říši zla“. Na konci 70. let se mělo za to, že Sovětský svaz má nad USA vojenskou převahu a že usiluje o světovou nadvládu a o zavedení komunistického řádu v celém světě. Pro Novou pravici se stal charakteristickým antikomunismus. Ve Velké Británii i v USA se vedly kampaně za zvýšení vojenských výdajů. V prvních letech své vlády Reaganova administrativa podstatně zvýšila rozpočet Pentagonu, začala vyvíjet nové rakety s atomovými hlavicemi (MX) a zahájila Strategickou obrannou iniciativu neboli projekt „hvězdných válek“. Ve Velké Británii se vláda Thatcherové vyslovila pro umístění amerických řízených střel s plochou dráhou letu na svém území a nakoupila nukleární rakety Trident II.

Nakonec vedla konzervativní Nová pravice i kampaně proti tzv. oslabování národních svazků a národní identity. Reagan se snažil znovu rozdmýchat národní hrdost Američanů, která hodně utrpěla potupným odchodem z vietnamského bojiště v roce 1975 a ponížením při zadržení amerických rukojmích v Íránu v roce 1979. Budování silné armády v osmdesátých letech bylo zaměřeno na obnovení americké nadvlády ve světě a vláda doufala, že invaze do Grenady a bombardování Libye zdůrazní její připravenost tuto sílu použít. Invaze do Panamy a válka v Peruském zálivu potvrdily, že tyto intervencionistické a sebevědomé nálady trvají i za prezidentování G. Bushe. Ve Velké Británii se vláda M. Thatcherové rovněž pustila do ožívování nacionalismu, zejména svou nacionalistickou reakcí ve válce o Falklandy (Malvíny) v roce 1982 a snahou o obranu národní suverenity, když měla učinit opatření vedoucí k měnové a politické unii v rámci Evropského společenství.

17/ BUDOUCNOST KONZERVATISMU

Je pozoruhodné, jak významnou roli hraje konzervatismus na konci 20. století, když jde vlastně o ideologii, která staví na předindustriálních hodnotách a tvrdí, že nemá žádný koherentní ideový systém. Pro 80. léta byla v celé řadě západních zemích opravdu charakteristická převaha konzervatismu. Přesun volebních preferencí směrem k pravici se projevil ve zvolení M. Thatcherové v roce 1979 i v jejím opětovném zvolení v roce 1983 a 1987 i ve volbě Ronalda Reagana za prezidenta USA v roce 1980 a poté opět v roce 1984 i ve vítězství jeho bývalého viceprezidenta George Bushe v roce 1988. Konzervativní strany přišly opět k moci i v dalších evropských zemích, jmenovitě CDU v západním Německu v roce 1983. V Kanadě se do vládních křesel vrátila v roce 1984 Progresivní konzervativní strana Briana Mulroneye. Ještě významnější však je, že podle některých pozorovatelů zanechaly tyto vlády po sobě nesmazatelnou stopu ve veřejném mínění svých zemí. Osmdesátá léta byla prý svědkem „Reaganovy revoluce“ v USA, v níž se obě velké strany. (tj. republikáni i demokrati) shodly na tom, že „vládu je třeba sundat z beder podnikatelského sektoru“. Liberalismus Nového údělu se spojoval s vysokými daněmi a se zbytečnými zásahy státu do takové míry, že v průběhu prezidentské předvolební kampaně v roce 1988 káral Bush svého demokratického rivala Michaela Dukakise za to, že odmítá používat „slovo L“. Proklamovaným cílem vlády Thatcherové ve Velké Británii bylo „svinování hranic státu“ a rozbití sociálnědemokratického konsenzu, který podporoval státní intervencionismus v sociálním a ekonomickém životě. Říká se, že v průběhu 80. let bylo dosaženo „thatcherovského konsenzu“ poté, co se ujala „kultura podnikavosti“, a poté, co i další strany, konkrétně Labouristická strana, přistoupily na teorii tržní ekonomiky.

Naznačuje to, že se konzervatismu podařilo zvrátit „prostátní“ trend, který charakterizoval výkon vlády ve 20. století a zejména po roce 1945, a že se mu podařilo zavést „protržní“ tendenci. Navzdory všem důkazům o renezanzi lze však jen stěží připustit, že se konzervatismus stal na konci 20. století dominantní ideologií, a to proto, že se jeho vliv většinou stále omezuje jen na industriální Západ. Konzervatismus vznikl v podstatě jako negativní reakce na zrychlující se tempo politických a ekonomických změn na Západě. Hájí takové hodnoty jako hierarchie, tradice a pořádek proti tlakům, které zplodila industrializace a které ztě-

lesňovala politická výzva liberalismu a socialismu. V rozvojových zemích naopak předindustriální hodnoty často zdůrazňují význam pospolitosti a rovnosti a vytvářejí politickou kulturu, která je příznivější pro vznik a růst socialismu či nacionalismu než pro liberální individualismus či tradiční konzervatismus. Proto se konzervatismu nepodařilo dosáhnout pozice ideologie celosvětového významu. Úspěšnost velké nezápádní konzervativní strany – Liberálnědemokratické strany v Japonsku – lze vysvětlit neobvykle hierarchickými hodnotami tradiční japonské společnosti.

Konzervatismus, tak jak je praktikován na konci 20. století, není v žádném případě uniformní. Posun směrem k politické pravici v 70. a 80. letech byl v mnoha ohledech reakcí na přicházející ekonomickou depresi, stejně tak jako byla intervencionistická politika poválečného období důsledkem neustálého růstu v 50. a 60. letech. Charakter konzervatismu se měnil podle toho, jak byly jednotlivé země zasaženy ekonomickou krizí. Radikální a ideologická řešení předkládaná Novou pravicí zaznamenala největší úspěch v těch zemích, které zažívaly relativní hospodářský úpadek, jmenovitě ve Velké Británii a ve Spojených státech. Tam, kde byly ekonomiky silnější, zachoval si konzervatismus svůj paternalistický charakter i svou věrnost myšlence řízení ekonomiky. Konzervativci v západním Německu a v Japonsku projeví například jen málo chuti pro ekonomickou filozofii volného trhu, tak charakteristickou pro thatcherismus a reaganismus.

A nakonec je sporné, zda budou „revoluce“ Thatcherové a Reagana permanentními. Ve Spojených státech vyhrála Republikánská strana pět ze šesti prezidentských voleb v letech 1968–1988, ale nepodařilo se jí získat stejný vliv v Kongresu. S výjimkou let 1981–1987 měla Demokratická strana v obou komorách Kongresu většinu. Navíc, vítězství George Bushe v prezidentských volbách v roce 1988 bylo i důkazem toho, že se Republikánská strana vrací k umírněnějšímu a méně ideologickému konzervatismu, jak jej reprezentoval Gerald Ford na rozdíl od Ronalda Reagana. Ve své nástupní řeči mluvil George Bush o přání vybudovat „laskavější a dobrotivější Ameriku“, což bylo v příkrém rozporu s drsným jazykem „pionýrské ideologie“, který používal jeho předchůdce. Ve Velké Británii jsou důkazy o tom, že se thatcherovskému konsenzu nepodařilo vytěsnit a nahradit starý poválečný sociálnědemokratický konsenzus. Po deseti letech thatcherismu řekl Ivor Crewe, že průzkumy veřejného mínění vykazují jen slabé důkazy o růstu „thatcherovských hodnot“, jako je soběstačnost, spoléhání na vlastní síly a podnikavost. Z hlediska kulturního dokonce dospěl k závěru, že that-

cherismus byl „neúspěšnou revolucí“. Kromě toho je předčasný závěr, že stát byl ve Velké Británii nadobro „svinut“. Thatcherovská revoluce byla úzce propojena s ideologickým nadšením a s politickou vůlí samotné Margaret Thatcherové. Její prominentní postavení ve straně se zakládalo většinou na její schopnosti přinést straně volební úspěch, a když tato schopnost pominula, byla stroze vypoklonkována. Její názory neměly nikdy podporu většiny konzervativních poslanců, a snad ani většiny členů jejího vlastního kabinetu. Třebaže její nástupce John Major převzal ekonomické učení o volném trhu a při volbách do vedení strany dostal podporu pravicového křídla, sám sebe označuje za „sociálního liberála“, což naznačuje jeho sympatie pro hodnoty „jednoho národa“. Majorova vláda se rychle distancovala od přesvědčovací politiky 80. let a vrátila se k tradičnějšímu a především pragmatickému konzervatismu. Strana pod Majorovým vedením zřejmě nemohla veřejně odmítnout thatcherismus, ale zcela jistě se pokusí raději konsolidovat svůj úspěch, než aby jej rozdrobila v permanentní revoluci.